रवि शाक्य, इखाछें, यल

नेपाल भाषाया मूलंपु

लेखक—

आदिवज्राचार्य्य

प्रकाशक

धर्मोदय कन्या पाठशाला

नेपाल सम्वत
१०६८
बुद्धसम्वत
२४९२

प्रथमबार १०००

मूल्यध्यबा १|२५

श्री वज्रयोगिन्यैनमः

मरूपिं कला:पिनि स्मृती

मुद्रक—

सु० ऋद्धिबहादुर मल्ल.

जोरगणेश छापाखाना

नेपाल ।

भूमिका

थ:गु मातृभाषाया समुचित शिक्षा हे फुक्क शिक्षाया म्हगः ख: थकिया शिक्षा गततक थःके बांलाक प्रकाश मज्वी अनतक थ:गु उन्नति तथा बिकास ज्वीमखुगुलिं झी थः गु मातृभाषाया सेवा यायेगु परम कर्तव्य व धर्म ख:। थःगु भाषाय् च्वनेगु ब्वयेगु स्वयेगु त्व:तुपिसं‍नं थोंकने थाके विचार गौरब हिथं यायां उत्साहो जुगु खने दु। नेपाल भाषाया प्राचीनकालं प्रकाश व प्रचार जुया सुरक्षितजुया च्वगु व्याकरण, कोष व ममेगु सफूतन देश बिदेशे अपालं दयेफुंकान; उाकया संस्कृतिनं छु बिचार मयासे मगानिगु खनदु। शिक्षाशास्त्रमध्ये व्याकरण शास्त्रया सिखानं सकसितं मदकं मगाःगु श्वाकेनं थाकुगु जुयाच्वन। उाके ममापगु भाषाया च्वगु न्यागु व्याकरण शास्त्र प्रकाश व बिकास जुजूं तिनि, उगु उगु भाषाया उच्च उज्वल उन्नत जुया पूर्ण प्रचार जुजूंवन अथे हे झीगु थुगु भाषायानं प्रथम छगुजक प्रकाश जुगु व्याकरण छगुलिंजक गन झीत गाइ! उकिं सकल भाषा सेवा महान व्यक्तिपिसं हिथं हिथं थःगु मातृभाषायात उन्नत उज्वल यायेगु लागी कुतः याये मालं।

आः जिं 'नेपाल भाषाया मूलंपु' धैगु चिकिचा धंगु सफू छगु च्वया थकि संज्ञा शब्दया शुद्धाशुद्धरूप व मुख्यमुख्य माःगु नेमया सरल रूप व प्रत्यय इत्यादि खंया छुमां छुमां तया बिया-गु दु। थुगु व्याकरण सफुलिं प्रकाशित,अप्रकाशित, कोष व्याकरणयात प्रदर्शित याना अपालं बिकास क्यना सहाय् बी, थकि बांथेतूं ज्यानं भाषाया मूलंपु कयाछं गौरब केनिला! धैगु

जिं आशा यानागु दु। थ्वसफू चिकिचा धंगुलिनं बाँलाक खँया पष्टथाये मफत अयसां थांके छुं उपयोगी ज्वीगु खण्डे थःगु परिश्रम सफल खने। थकि मज्यूगु द्वंगु दःसा सूचना निघा ज्वी धैगुनं आशा कयागु दु।

हानं मेमेगु छगु निगु खनं थन विशेष च्वयत्यना:—

(१) नपुंसक लिङ्ग संज्ञाया आकारांते सप्तमि बिभक्ति प्रत्यय मिखाँ, हुखाँ, सज्ञाँ, सिमाँ, क्रियाँ, भाषाँ इ० थुगु '˘' चिह्नया प्रयोगया उच्चारण चत्त थ्वींके मफुगुलि थाकेया पलिसाय् जिं 'य्' या हे थुगुलि प्रयोग याना बिया गथेः— मिखाय्, हुखाय्, सज्ञाय् सिमाय्, क्रियाय्, भाषाय्, इ०।

अकारांते-फसय्, ह्लासय्, लखय्, सिथय्, सलिखय्, छ्योनय्, इ० थथे गुलिं गुलिसिनं च्वच्वेनः; थकि बिभक्ति प्रत्यय 'य्' याये माःगु मरू हानं फस+य्= फसे, थथेनेम ज्वोनंमखु। फस+इ= फसे, इ० शुद्ध नेम सिद्धजू, आंक फसे, ह्लासे, लखे, सिथे, सलिखे, छ्योने, इ० यायेमाः।

(२) प्रथम प्रकाश जूगु व्याकरणया उक्तिथेतुं थकि संज्ञाया अन्त्य आखः 'ल्हाट, प्वाठ' (मूर्द्धन्य ट, ठ वर्णतुं) थकि प्रयोग-यानागु व दीर्घ उच्चारण ज्वागु आखया चिह्न (ः) बिसर्गयाहेतुं थकि राज व्यवहार यानागु दु।

(३) धात्वी पुर्बवर्त्ति वर्ण ह्रस्व 'इ उ' कार यायेमाः गथेः- बये, उले, मुने, तुले इ०। (अशुद्धगु):-बीये, ऊले, मूने, तूले, इ०।

हानं अर्थेहे च्वेय्यागु चिना आखः (संयुक्ताक्षर) यायेमाः गथेः- त्वने, ह्लने, श्वये, व्वने, ग्वये, स्वये, च्वये, इ०,

(अशुद्धगु):- तोने, होने, थोये, बोने, गोये, सोये, चोये इ० ।

धातुया अन्त्ये थुगु ग्वः आखः यायेमाः गथेः- ह्लिले, त्वःते, सःते, मुपे, याये, मुने, इ० । (अशुद्धगु): ह्लिल्ये, त्वःत्ये, सःत्ये, मुप्ये, याय्ये, मुन्ये, इ० ।

(४) प्रेरणार्थक क्रिया य'याःके, ब्वंके' या 'के' यायेमाल 'क्ये' यायेमज्यू; थाकया विशेषरूप साकसा, थाके क्रियारूपे वा भूत भविष्यत या उच्चारण साका कार्य माल ।

(५) छगुगु व्याक्क धात्वा प्रेरणाथक क्रिया प्रत्यय 'क' ज्वी गथेः—(याय्+के)-याके, (ब्वन्+के)-ब्वंके, (ह्लिय्+के)-ह्लीके(पिय्+के)-पीके, (हय+के)-हेके,(सत्+के) सत्के इत्यादि, थुखतं दकभनं साधि ज्वी, आके थुके 'क्' अन्त्ये दुगु, प्रेरणा-थक क्रिया धका साकेगु, थ्व धात्वा न्ह्यानेयाआखः ह्रस्व "इ उ" याये मज्यू गथेः—ह्लिके, पिकल, पिका, इ० । थथे यायेमाः—ह्लीके, ह्लीकल, ह्लीका नीके, नीकल, नीका, लीके, लीकल पोके, पोकल पोका इ० ।

(६) प्राचीनया संज्ञा शब्दे दकभनं सप्तमी बिभक्ति 'स' प्रत्यय जुयाच्वन गथेः- ख्वाःस ख्वालस, लःस, लखस, छ्योंस, सफुलस, सिमास इत्यादि, थुगु 'स' या बिभक्ति थौंकने नाकं चले मजुया वन। गुलिसिनं प्रचलितगु, संज्ञा शब्दे-ख्वाः छ्यो, लः, ह्लाः, इत्यादि थजःगु शब्दे जक 'ले, खे, ने, टे, इत्यादि' सप्तमी बिभक्ति प्रत्यय ज्वीगु धकानं धाल । जि स्वयांला, थजःगु संज्ञाशब्दे गुगु गके प्रत्यय ज्वीगु खः, थिक सरल, नैमित्, छुं निश्चित मजूगुलिं हानं थजःगु संज्ञा शब्दया आखः गुगु गुखतं

लोप श्रगुव झानं गुगु आखः तया सप्तमी विभक्ति प्रत्यय ज्वोगु खः उगु उगु संज्ञा शब्दत थन विशेष साके मा:गुलिं थज:गु संज्ञा शब्दया पूर्वरूप (न्ह्यागु संज्ञाया रूप) थाक फक्क संग्रह याना तया वियागु दु।

प्राचीन भाषाया शब्द याद मयासे गुलि विद्वानपिसं नेपालभाषाय् क्रियाया बहु बचन मरू धकानं धाल, थथे धायेगुनं थिक मजू। प्राचीन क्रियाय् बहुबचनशब्दया छुमां भति थन क्यने त्यना:-अन्य मध्यम, पुरूषया बर्तमाने एकवचन:-धा:, न: ब्व:, का:, या: । प्राचीने धाव, नव, काव, याव, ब्वव, प्राचीनया बहुबचने:—धायु, नयु, कायु, ब्वन्यु, यायु।

भूतकाले एकबचने धाल, नल, ब्वल, काल, यात। प्राचीने बहुबचने:-धालो, नलो, ब्वनो, कालो, यातो इ०।

भविष्यत कालया एकबचने धायि, नयि, ब्वनि; कायि, यायि।

प्राचीनया बहुबचने धायी (धाई) नयी (नई) ब्वनी; कायी, यायी (ई)

उत्तमपुरुषया बर्त्तमान व भविष्यत काले एक बचने धाये, नये, ब्वने काये, काये,।

प्राचीनया बहुबचने धायै, नयै, ब्वनै, कायै, यायै.।

भविष्यत काले (तिनि) प्रत्यय जक थपे ज्वोगु गथे:-धाये (तिनि) ब्वने (तिनि) धायै (तिनि) इ०।

भूतकाले एकबचने धया, नया, कया, ब्वना, याना,।

प्राचीनया बहुबचने धाया, काया, नया, ब्वना,।

तर थौंकने बहुबचनया ब्यवहार मयाःगुलिं थकिनं जिं बहुबचनया ब्यवहार शब्द लिकयातु बियागुजुल।

(७) तृतीया बिभक्ति छगुजके बाहेक मेगु छु कारक बिभक्ति प्रत्यय यायेतः प्राणि बाचक संज्ञाया अन्त्ये (ल, ख, न, इत्यादि) थजागु तनिगु व्यञ्जन आखःया माःगु मरु; गथेः— मनु-मनुख, को-कोख, चल-चलख। बखुँ-बखुन, चखुँ-चखुन, इखुँ-इखुन,। इमु-इमुल, किनु-किनुल, त्यगु-त्यपुल इ०।

तृतीया बिभक्ति प्रत्यय याय बले तनिगु अन्त्यआखः दुगु स्वयानं तंगु संज्ञाशब्दे सरल (अःपुया) वौंलागुदुः--

मनुखं, कोखं, त्यपुखं, 'या' मनुनं, कोनं त्यपुनं इ०।

इमुलि, किनलि, बमलि, 'या' इमुनं, किनुनं, बमुनं इ०

चखँनँ, बखनँ धुनँ 'या' चखँन, बखँनँ, धुनँ; इ०।

(८) सुखल, पउल, धउल, सउल, दुल, धुल इ० या व्यंजनान्त आखः या 'ल' या लोप जुया स्वेयागु आखले दीर्घ ज्वी बले' सख, पऊ, धऊ, इ० थौंकनेया प्रचलित शब्दे थिक्मिले जूगुदुः सखलि, पौलि, धौलि, इ० शब्द याःसा थ्व 'लि' आखः छगः लोप याये माल आखः लोप जूगुया शब्दे चिह्न थन छुनं खनेमदुगु छता हानं धौ पौ सौ इ०'औकारान्त शब्दे दीर्घ चिह्न गथे प्रयोग यायेग, थजः २ थुकथं मज्यूगुलिं थकि जिं सुखुल, धउल, इ० शब्द च्चयागु; थकि स्वपौया व्यंजनान्त शब्दया उकार मध्यबर्ति शब्दे स्वयु। थथेहे हानं थकि खैच शब्दया खइच व गौच, औच या गउच, अउच, न्हायागुहे कथं नियमयायेमाःगु थें जुगुलि थुगु शब्दया रूपनं थुस्तं धका सीका कायेमाल।

लेखकः—

विषयसूचि

नेपाल भाषाया मूलंपु

१ संज्ञाय्

१ ह्रस्व इ उ अन्त्यगु शब्दः—

(क) भाषाया नपुंसकलिंगया शब्द व्याक्क थथेः—ति, फि, ह्नि, खि, हि, मि, चि, जाकि, च्वकि, बजि, मरि, बानि, हिति, भुति, मति, ख्वालि, पुथि, सःखि, लाखि, टुकि, टुफि, टुटि, कप्ति, तुपलि, (तपलि) च्वाम्नि, ह्नानि, च्वःनि, ख्वत्रि, ख्यालि, पुलि, मसि, चुपि, ग्वालि, बोलि, छ्वँसि, ढकि, पालि, अमालि मुसि, फसि, दुसि, लुसि, तुसि, पलि, सि, खुसि, कँसि, कःनि, चुरि, फलि, बान्कि, पंचि, पतिं, छि, कःसि, सलफि, ग्वालि, इ॰।

(ख) पालु, त्यफु, सुसु, दुरु, च्वापु, खसु, पु, तु, बकु पट्टु, हलु, म्हुटु, पुटु, कठु, ह्नकु, हिकु, न्हु, कु, पुलु, दिगु, आलु, मुलु, कपु, किपालु, लखु, लुँ, गुँ इ॰।

(ग) भाषाया प्राणिशब्दया उभयलिङ्ग शब्द थथेः—* भालु, भट्टु, तिइतु, पसु, भउ, बमु, धुँ, छुँ, तुँ, चखुं, बखुं, इखुं,

---

विवरणः—* थजःगु भालु, भट्टु, तिइतु, इत्यादि उभलिङ्ग (मिसा, मिजं) या शब्द थकि अपालँ व्यवहार जू।

ख्वपु, क्विबु, मनु, इसु, किसि, कि, पंछि, पति, फइ, बिलि, बोधि, न्हेबि, दंमि, कुखि, हइ, कःलि किमि कापल्लि इ० ।

२ दीर्घ ई ऊ अन्तयगु शब्दः—

(क) भाषाया मनुष्य बाचक पुलिङ्ग शब्द थथेः- जोशी, जोगी, कःमी, लमी, माझी, सिपाही, कजी, काजी, धामी कामी, सुळीं, समझी, तःमी, इ० ।

(ख) साहू, ब्रम्हू, कुलू, गटू, खूँ, पूँ, ज्यापू, घःकू, कऊ, बाबू, इ० ।

(ग) भाषाया नी अन्त्ये वैगु मनुष्य बाचक स्त्रीलिंग शब्द थथेः- नीनी, रानी, अनी, नानी, इ० ।

३ व्यञ्जनान्त शब्दः-

भाषाया नपुंसकलिंग शब्दया, ल, ख, ट, ठ, च, स, न, म, थजःगु, व्यञ्जनवर्ण अन्त्ये वैगु संज्ञा शब्दया उगु अन्त्य आखःलोप जुया च्वेयागु स्वर आखःया उचारण दीर्घ जूवनिगु ह्रस्व इ उ या दीर्घ ई ऊ जूवनिगु हानं नमया जक अनु नासिक जूवनिगु शब्दत थथेः—

(१) ज्यासल, अथल, वसल, जातल, न्ह्यल, जाल, च्वल, ख्वाल, हाकल, पुल, द्योगल, व्यल, प्वाल, तुनाल, बीबल, गल, म्हुड़ल, ढाकल, वासल, सिखल, सिजल, कयल, प्वाकळ, त्वाकल, घल, [illegible]गल, [illegible]ल, साल, ध्वल, मिनाल, काझाल, ग्व

नल, ताल, साखल, आखल, ख्वाखल, झ्याल,झल, ध्यल, इ० । (ज्यासः, अथः, वःः, जातः, न्ह्यः,इ०) ।

लिल, फिल, बगिल, कइल, खइल, मिल, थिल, इल, इ० । (ली, की, बगी, कई, खई, मो, इ०) ।

+ सफुल, चकुल, नेकुल, अंगुल, हिनुल, उमुल, सुखुल, कपुल, क्वपुल, घुल, दुल, पुल, ज्युल, ठकुल, भुटुल; कटुल, जुल, हेकुल, नउल, झउल, धउल, वउल, नःउल, गउल, सउल, खउल, चकुल, गजुल, मुसल, मुल, इ० । (सफू, चकू, नेकू इ.) ।

(२) लख, ल्याख, पलाख, आपलाख, ढलख, हलुख, चलुख, सलिख, इ० । (लः, ल्याः, पलाः, इ०) ।

(३) ह्लाट, ध्यट, ल्हंट, भेगट, कापट, खट, दुकुट इ० । (ह्लाः, ल्हंः, भेगः, कापः इ०) ।

(४) स्वँठ, प्वाठ, च्वठ, सिठ, इ० । (स्वँः, प्वाः, च्वः इ०) ।

(५) खैच, पोलच, चापांच, औच, गौच, ग्वपच; (ग्वेच) ल्वपच, (ल्वेच) सुपांच इ० (खैः, पालः, चापाँ, औ इ०) ।

(६) ह्लास, सनुस, थाय्‌स, मपस इ० (ह्लाः,सनू, थाय्‌ इ०) ।

(७) फक्रन, बक्रन, क्वाक्रन, कन, लन, (फिगु)

बिवरणः— + थ्वउकार मध्ये दुगु शब्दे सप्तमी बिभक्ति ' इ ' प्रत्यय ज्वीबले (सफुलि) ज्वी । अपबादः— तृतीयाय्‌, पंचमी, बिभक्ति प्रत्यय ' ँ, नं ' ज्वीबले सफुलँ,—नँ, ज्वीमःगु मजुसें सफुलिं ज्वी । सफुट,चकुट, नेकुट, ठकुट, हेकुट, चकुट, ढुकुट, इ० शब्दनं व्यबहार जू । थजःगु मुख्य संज्ञा शब्द या पुर्व रूप केनिगु शब्द सप्तमी बिभक्तिनं केनि इ०।

*लिखिन, (कलम) सुलचन (चस्मा) ख्वोन, दूपन, बाखन, टन (टँगयेगु) छ्याकन, छ्वोन, कन, चिकन, प्याखुन, कुसुन, पतिन, धलिन, (दलिन) कुलिन, इ० (फकँ, बकँ, ख्वाकं, कँ, लँ, लिखिं इ०)

(८) दाम, नाम, थाम, तम, गाम, (दाँ, नाँ, थाँ, इ०)

४ लीङ्ग ह्लीकेगुः-

भाषाया थजःगु आ, उ कारान्त पुलिङ्ग मनुष्य बाचक शब्दे 'इ, ई' कार ज्वी वले स्त्रीलिङ्ग ज्वीगु व 'प' कारान्त प्राणी शब्द पुलिङ्गे 'ऐ' कारान्त ज्वीबले स्त्रीलिंग जूवनी हानं 'बा' च्वेके दुगु प्राणी शब्द पुलिग, 'माँ' दुगु स्त्रीलिंग थथेः—

(क) पु. लिंग	स्त्री. लिंग
कका	काकि,
बुढा	बुढी
आजा (आजु),	अजि
लाटा	लाटि

(ख) पु. लिंग	स्त्री. लिंग
ख्यालु (ख्याल),	ख्यालि
झ्यालु	झ्यालि (चा)
गब्लु	गबलि
खुसु	खुसिं
थकु (थकालि),	थकिं
नकु	नकिं

बिबरणः- * थ्व न या अनु नासिक ज्वीगुलि, "इ, उ," कार मध्य वर्ति अनुस्वार जक ध्वनि गथेः—लिखिं, प्याखुं, कुसुं, धलिं, पतिं इ० ।

(ग) पु.लिंग	स्त्री. लिंग	(घ) पु. लिंग	स्त्रीलिंग
वंप	×वैं(उपे)	गुरु बा(ब्वा)	गुरुमां(गुमाँ)
माष	नैं, मै	ध्वंबा (ब्वा)	ध्वःमा
म्ये	म्यै	तःबा	तःमां
हं	हैं	चिरिब्वा	चिरिमां
धं	धैं	दातिब्वा	दाति-मां
सं	सैं	बाजु	माँजु,मासां,मुमाँ,हामाँ
खे	खै	बा-भउ, फइ, हं,	माँ-भउ. फइ, हैं
छप	छपे	बा-सल,किसि	मां-सल, किसि
छुप	छुपे	बा-खिचा, खा,	मा-खिचा, खा
उप	उपे	वा-(बउरी)	मां (मउरी)
ह्मपं	ह्मपे	बउरी-चखुँ, बखुँ,इखुँ	मउरी-चखुँ,बखुँ इखुँ

(ङ) भाषाया मनुष्यबाचक पुलिंग शब्दे नी प्रत्यय जुइबले स्त्रीलिंग जुइ, दीर्घ ई, ऊ या ह्रस्व इ, उ जूवनिगु शब्द थथेः-

❀ (अ) जोशी, माझी, जोगी इ.।
जोशिनी, माझिनी, जोगिनी इ.।

(आ) साहू, ब्रह्मू, कुलू इ.।
साहुनी, ब्रह्मुना, कुलुनी इ.।

विवरणः- × थ्व चिन्हगु शब्दे प्राचीनया शब्दे पुलिंगया 'ए' या थासे 'य' जुया व्वन गथेः-'वय, नाय, म्यय इ०'। अथेहे स्त्रीलिङ्गे ऐया थासे, 'ई' जुया व्वन गथेः- उई, नई, मई, म्यई, इ०।

❀ विवरणः- दीर्घ ई ऊ कार शब्दे स्त्रीलिंग प्रत्यय नी ज्वीबले ह्रस्व इ उ ज्वी।

(च) भाषाया पशुजातिवाचक आकारांत स्त्रीलिंग सा. शब्दे हानं पुंलिंग यायेतः न्ह्यने ट्ट प्रत्यय जुइगु थथेः-
स्त्रीलिंग शब्द **सा.** पुंलिंग शब्द **ट्टसा (दोह्)**

५ अ,आ, इ,ई कारान्तादि संज्ञा शब्दः-

१. बुद्ध, राम, पीट [भ्वट] ह्म; मत, धंप, अःप, तांफ, ग्वःप, आल, फल, इ० अ०

२. तता, किजा, मचा, भिंचा; अःपा, ओःपा, हुखा, फुंगा पा, इ० आ०

३. कि, पंछि, फइ, कुसि; हिति, भुति, सःखि, लाःखि इ० इ०

४. कःमी, लमो, कजी, नीनी, रानी; ली, थी, बगी, कई इ० ई०

५. भट्ट, पशु, भालु, तिइतु; बकु, पट्ट, आलु, किपालु इ० उ०

६. कुलू, गहू, ज्यापू, घःकू, कऊ; दापू, त्वःकू, न्हू, पू, इ० ऊ०

७. च्वले, त्यपे, ख्वपे, यले; पल्ये, प्वाके, धिके (म्वाठ), थाले, मले, खाने, छें, म्यें, स्यें इ० ए०

८ न, मैं, सैं, धैं इ० ऐ०

९. गामो, तमो, नायो, पायो, द्यो; मो, ओ, को, च्यो इ० ओ०

१०. भौ (भमूचा), औ (तुयागु औ), इ० औ०

११. लं, खं, नं, थ्वं, फं, कं, ह्मं, जं, स्वं, मं, खं, बं इ० मांफुांत अँन (अनुस्वारांत ।

१२. हः, कयः, आयः, ह्यलः, पलः (भूत, भविष्य) इ० तुनिष्क्ति अन्त (बिसर्गान्त)।

६ शब्दया बिभक्ति प्रत्यय:-

कारक,	संख्या,	एकबचन,	बहुबचन,
कर्त्ता	१ प्रथमा	ॅ	पिं＊
कर्म	२ द्वितीया	यात ×	पिंत
करण	३ तृतीया	ॅ, नँ,	पिंसँ (सें)
संप्रदान	४ चतुर्थी	यात	पिंत
अपादान	५ पञ्चमी	याकें	पिंकें
संम्बन्ध	६ षष्ठी	या (यागु)	पिंनि (गु)
अधिकरण	७ सप्तमी	याके	पिंके
संबोधन !	८ (सःतेगु)	यः !,ए!,हे!,	यो!,ऐ!,है!,

नपुंसक लिङ्गया बहुबचन शब्दे 'पिं' या थासे 'त' ध्वनिगथेः- सिमात, सफूत, सिँकात- थ्वनं बिशेष व्यवहार ज्वीगु व प्रथमाय् बिभक्ति छुं प्रत्यय मजू। तृतीया 'नं' पञ्चमी 'ॅ' प्रत्यय ज्वी, थ्वनं बिशेष मपा। द्वितीया चतुर्थीनं संधि जुया 'यात लोप' बिभक्ति मतसें व्यवहार याय्गु चलन दु

＊ थ्व चिह्न शब्दे द्यो, गुरु, कुटुम्ब व जु, प्रत्ययांत ज्वीगु संज्ञा शब्दे बाहेक दकभनं बहुबचन प्रत्यय 'पिं' या थासे 'त' ध्वनी-गथेः- मचात, जमीत, मिसात, इ०। थथे हे 'तेत, तेसं (से), तेकें, ते, (तेगु) तेके'' क्रमथें प्रत्यय ज्वीगु थथेः- मचात, मचातेत, मचातेसं (सें) मचातेकें, मचाते (तेगु) मचातेके इ०।

द्रष्टव्यः-× थ्व चिह्न शब्दे 'यात, थाकें, यागु, याके' या थासे अकारांते प्राणिबाचक शब्दे क्रमथें 'ऐत ऐकें, ऐगु ऐके प्रत्ययनं जू गथेः- (बुद्ध+ऐत)= बुद्धैत इ०।

गथेः- सफुयात काः 'सफूका' दाँयात न्यु 'दाँ-न्यु' घोयात छायेगु 'घोछायेगु' बुँयात ज्यायेगु 'बुँज्यायेगु'।

अ, इ, उ, कारांतशब्दे सप्तमी बिभक्ति 'इ' प्रत्यय ज्वीबले, प्वाठ+इ= प्वाठे, दुःख + इ = दुःखे, टुटि + इ = "टुटी", आलु + इ-'या-' व् जुया-आल्वी,

मेमेगु दक शब्दे 'य्' ज्वी, सिमाय्, हुखाय्, छेय् इ०

"यः, ? या,? प्रियं सःतेगुः- यः ? माँ, यो ? दा, यो ? ता, यो ? क्वा, यः ? पाजु, ।

ए ? ऐ ? सामान्य संबोधनः-ए ? बाबु, ऐ ? दाजु, ए ? मैजु, ए ? साहू, ऐ गुरुजु ।

हे ? है ? अनादरं सःतेगुः- हे ? बाबुचा, हे ? न, हे ? मैं,

२ सर्वनामे

उत्तम पुरुष, बाचक शब्दे जि-जिपिं,

उत्तम, मध्यम पुरुष बाचकशब्दे 'झी-झीपिं'

मध्यम पुरुष बाचकशब्दे "छ-छिपिं"

आदर बाचके 'छि-छिकपिं, छः पिं, छःपे-छपेपिं,' आत्म बाचके 'थः-थपिं,' समीपदृष्ट वाचके 'आम-आमपिं,'

अन्यपुरुष बाचक शब्दे समीप निर्देशक 'थ्व-थुपिं, इपिं,' आदर बाचके 'थ्वेकः-थ्वेकपिं,' संकेत निर्देशाके 'हूँ-हूँपिं,' अन्यबाचके 'कट-कटपिं,' दूनिर्देशके 'व-उपिं, अपिं,' अनिश्चय बाचके 'सकल(लों)'

जि, छ, छि, थ्व, व, थः, झी, थुलि शब्दे द्वितीयांनसं कारक बिभक्ति प्रत्यय एक वचने " यात, याके, यागु, याके, (या) लोपजुया (त) जक बाँकी प्रत्यय ज्वनोः- जित, जिकें, जिगु, जिके।

जिपि, छिपि, थुपि इपि, उपिं, आपि इ० । बहुबचने पिं प्रत्यय ज्वीगु शब्दे " द्वितीयाए" पित, पिके, पि (गु) पिके, " थथे क्रमथं प्रत्यय ज्वी थाय् (पि) या थासे (मि) क्रमथे ज्वनीः- "जिमित, जिमिके, जिमि (गु), जिमिके।

थ्वेकः, छःपो, आम, कट, हूँ शब्दे संज्ञा शब्दया बिभक्ति थंतु एक बचने 'यात इ०' प्रत्यय ज्वी। अथेहे बहुबचनेनं 'पि, पित इ०' बिभक्ति प्रत्यय ज्वीगु। हानं छिकपि, छःपि, थःपि, झीपि' यानं अथेहेतु ज्वी।

सकल शब्दया एक बचने 'यात, याक, यागु, याके,' या 'या' थासे 'सि' ज्वनि गथेः- 'सकःसित, सकःसिकं, सकःसिगु, सकःसिके।

संबध बाचक सर्बनामे 'ह्म' अन्त्येगु शब्देनं अथेहेतु ज्वी गथेः— गुह्मसित इ०। थुकिया बहुबचने 'पित' पिकं पिगु, पिके, या 'पि' या थासे 'मि' ज्वनीगथेः- गुमित, गुमिकं, गुमिगु, गुमिके।

'गु' प्रश्नार्थक अप्राणि बाचक सर्वनाम शब्दं।
'सु' ? प्रश्नार्थक प्राणि बाचक सर्वनाम शब्दं।
'मे' ? न्ह्या, ? यः, ? अन्य प्रश्नार्थक शब्द सर्वनाम।
'छु'? छाय्? प्रश्नसूचकार्थे।

प्राणि अप्राणिया भेदं अपोदयावगु सर्वनाम शब्दः–

'थ्व' शब्दं थुह्म, थुगु,।

'गु' शब्दं गुह्म गुगु,।

'आम' शब्दं आमह्म, आमगु।

'उ' शब्दं स्वोह्म, स्वोगु।

'मे' शब्दं मेह्म, मेगु।

३ गुण [बिशेषण] शब्दे

भिं, स्यं, ह्याउं, वाउं, तुयु, यचु, सुचु, पिचु, स्येकुँ, केकुं कुचु, हेकुं, पाउं, माकु, फाकु, इ०।

थ्व शब्द साधारण रूपं नांथें जक संज्ञा शब्दया न्ह्यने वै गथेः- यचुगु-थाय्, माकुगु-आलु, हेकुं‌ख्वाह्म-स्यंह्म-मनु इ०। ह्याउया वेसं, बेसीं सिबे, सिकं वाऊं अपालं ज्यू।

थ्व शब्दे गुबले प्राणि अप्राणि व संख्या शब्द प्रकट ज्वीबले अनेक भेदया प्रत्यय ज्वीः- ह्म, गु, पा, ठु, पु, ता, क, हा, गः, जु, धे, त्वा, इ०।:— भिंह्म - मनु, न्हेगु - सफू, तःपा-लं, न्याठु-पलःतर्कारि, स्वपु-लंदु, तःता-खँह्लात, तःक - ज्यायात, तःहा - तिं, न्यागः- खायुसि, तःजु - ता, निधे - कनि, गुत्वा लिखि।

गुबले थ्व गुण शब्दे विशेष याना धर्मभाव प्रकट यायेतः "स्ये, ये, क," प्रत्यय ज्वीबले संयुक्त क्रिया थें ज्वीः—

ह्याउंस्ये च्वंह्म सुख्यो।

बांलास्ये च्वंह्म मिसा खः।

ह्याउंक सुल्थ्यो लुल । वं माकुक नल ।
थ्यो ह्याउंये धुंकल। वसः हाकुये धुंकल ।
थ्व गुण बाचक शब्द नाम धातुक्रिया थेंतुं क्रियाया रूप चलेजूः—

ह्याउं, ह्याउंल, ह्याउंइ
इकु इकुल इकुइ
सुचु, सुचुल, सुचुइ,

(४) क्रिया बाचके

क्रियाया मूलयात धातुधाये, क्रियाया अर्थं ज्याया बोध ज्वी 'थ्यन्, खुन्, चिन्, च्वल्, बुल्, हिल्, भाःप्, त्वःत्, हय्, धाय्, लुय्, मिय्, ग्याय्,' थजः थजःगु धातुया अन्त्य आखः व्यंजनान्त धका सीके ।

धात्वी उत्तम पुरूषया बर्त्तमान क्रिया प्रत्ययया 'ए' ज्वी-बले 'थ्यन्+ए=थ्यने, हिले, भाःपे, त्वःते, धाये, मिये, ग्याये एकारांत ज्वीधुंकुबले क्रियाया रूपं, थ्याक्क धातुया रूपे 'गु' प्रत्यय ज्वीबले थ्यनेगु-थ्यन्गु, हिलेगु-हिल्गु इत्यादि थुगु धातु धका थथे रूप सीके माल ।

जुया च्वंगु कालयात 'बर्त्तमान', ज्वीधुंकुगु कालयात 'भूत', ज्वोतानगु कालयात 'भविष्यत्'।

गुगुलिया बिषये खर्ज्वा वैत 'अन्यपुरूष' गुह्मलिस्ये खं ज्वी वैत 'मध्यम पुरूष' ल्हाः ह्म 'उत्तम पुरूष' *

बिबरण:—*थ्व भाषाया थौं कने क्रियाया बहुबचन या व्यवहार मयागुलिं थन ल्हाये म्वालगु जुल । हानं अन्य, मध्यम पुरुषया समान हे क्रियाया रूप जुल, उत्तम पुरुषया जक भेद जुया च्वंगु जुल ।

क्रियाया रूपावली

	बर्त्तमान	भूत	भविष्यत	आज्ञा	विध्यादि
अन्य पुरुष मध्यम पुरुष	"ः" "ँ" "उ"	"अ" "ं" (अल)	"इ"	{व्यञ्जनान्तलोप}	"यु"
	ए ?'	आ ?'	ए?'		
उत्तमपुरु	'ए"	"आ"	'ए' (तिनि)	"य्"	"एं"

क्रियापदं काल पुरुषेनं प्रश्न संभावनादि उपसर्ग शब्द
" आ? " अन्य प्रयोग ज्वीपु थुगुनं (ह्वँ!, ब्वँ!, ह्यैं! छे!,)
अकरण (मयायेगु अर्थ) क्रियापदं काल, पुरुषेनं "म"
उप सर्ग शब्द ल्वोने विकल्पनं प्रयोग ज्वी।

वर्त्तमानकाले धात्वी व्यंजनात वैगु आखः या 'न' या लोपज्जुया अनुनासिक ' ँ ' ज्वीगथे :— ब्वन् 'न' या ब्वँ, अँ, प्यँ इ० । अथेतु धात्वी 'य्' यानं लोपज्जुया च्वेयागु आखले दीर्घ उच्चारण चिन्ह ' : ' श्वज्वीगथे:- न्यय् 'न्य्' या न्यः, हः, नः, इ० । अथेतु प,त, अंत्ये वैगु धात्वी व 'क्' अंन्त्येदुगु प्रेरणार्थक क्रियाय् व 'उ, इ,' कार पुर्बबर्ति धात्वोजक 'उ' कार प्रत्यय ज्वी गथे:-भ:प्+उ=भ:पु, भा:पु, ह:पु इ० । त्व:त +उ= त्व:तु, स:तु इ० । प्रेरणार्थक क्रियाय 'उ' प्रत्यय ज्वी बले, या:क+उ=या:कु, ध्या:कु, प्यँकु इ० । अथेतु इकार पुर्बबर्ति धात्वी मिय्+ऊ=म+इ+य्+ऊ=म्यू, ह्यू, त्यू इ० । अथेतु उकार पुर्बबर्ति धात्वी 'उ' या दीर्घ 'ऊ' ज्वी गथे:— लुय् 'या' लू, खुन् 'या' खूँ, बुल् 'या' बू, इ० ।

उत्तमपुरूषे क्रियाय् 'ए' प्रत्यय ज्वीबले धात्वी 'न, प्, त, य्,' अन्त्य आखले न+ए=ने-वने ब्वने, इ० । प्+ए=पे= भा:पे, भ:पे, ह:पे इ० । त्+ए, ते-त्वते, ह्निते इ० । ल+ ए=ले=च्वले, नाले इ० । य+ए=ये=हये, वाये इ० । थथेसं-धिज्जुया (मिलेज्जुया) उत्तम पुरूष क्रियाय व धात्वी दक्व 'ए' कारांत धका सीके माल ।

भूत काले धात्वी व्यंजनांत आखः या 'न' कारांत व ल्कारांन्ते भूते प्रत्यय 'अ' ' ं 'ज्वी गथे:- ब्वन+अ=ब्वन, च्वलं, हानं 'प्, त कारांत , क्' प्रेरणार्थक क्रियायनं 'अल' प्रत्ययज्वी गथे:- भा:प्+अल=भा:पल, त्वा:तल, व च्वा:क्+अल =च्वा:कल, इ० । अथहे 'य्' कारांत्ते जक 'य्' या लोपज्जुया

भूते प्रत्यय 'अ' या ह्लापा 'ल' आगमन ज्वी गथे:- 'हय्' ह+ल् +अ=हल, 'धाय्' धा+ल+अं=धालं, लुल, मिल । अथेहे 'य' कारांन्ते चिनाआखः दुगु धात्वी (झ धातु संग्रहले जक) 'य' या लोपजुया भूते प्रत्यय 'अ' या ह्लापा 'त' आगम ज्वी गथे:- 'ग्याय्' ग्या+त+अ=ग्यात, न्ह्यात, स्यातं इ० ।

मध्यमपुरूषे उत्तमपुरूषया बर्त्तमान भूतकाल या शब्दत प्रयोग ज्वीबलेप्रश्नबोधक जूवनिगु गथे:- छँ नये ?, छँ नया ?,

उत्तमपुरूषया 'न्, प्, ल, त, य्' कारांते दकभनं भूते प्रत्यय 'आ' ज्वी गथे:- ब्वन+आ=ब्वना, भाःप+आ=भाःपा, च्वला, ह्लिता, हया, फाया, लुया, मिया । ह्लानं 'य' कारांन्ते-या चिनाआखः दुगु (झ धात्वीजक) 'य' या लोपजुया 'आ' प्रत्यय ज्वीया ह्लापा 'न्' आगमन ज्वी गथे:- 'ग्याय्' ग्या+न् +आ=ग्याना, न्ह्याना इ० ।

अन्य, मध्यमपुरूषया भबिष्यत काले दकभनं 'इ' प्रत्यय ज्वी गथे: ब्वन् + इ = ब्वनि, (ब्वनी) त्वःत्+ इ = त्वःति (त्वःती, सःति, च्वलि, ह्लिति, भाःपि,) ह्लानं य् कारांन्तेजक बिकल्पं 'य्' या लोपजुया 'इ' प्रत्यय ज्वी गथे:— 'हय्' ? ह् + इ = हइ (हयि) 'फाय्' फा + इ = फाइ (फायि) ल्वि (लुयि) मी (मियि) ग्याइ (ग्यायि) न्याइ (न्यायि) इ० ।

उत्तम पुरूषया भबिष्यतेनं बर्त्तमाने थें तु 'प' कारान्त ज्वी खोलि भबिष्यत पष्ट यायेत : जक 'तिनि' प्रत्यय तनेगु ज्वी गथे: नयेतिनि, ब्वनेतिनि, भःपेतिनि, स्वनेतिनि ह्लिलेतिनि इ.।

य्कारान्त धात्वी आज्ञा (लोट्) क्रियाय अन्य, मध्यम

पुरूषे धातु या व्यजनान्तआखः लोप ज्वी गथेः— याय् = 'या, धाय् = 'धा' क्रियाय् दीर्घज्वीगुया ह्रस्वन ज्वी गथेः— 'मिय्' म्यु, ह्यु, इ०। 'लुय्' लु, सु, जु, बु, इ०।

अथेहे उत्तम पुरूषे क्रियाया विकल्प क्रियाजक ज्वी गथेः—' धाय् (धाँ) याय (याँ) हय् (हे) नय् (ने) ग्याय् (ग्याँ) इ०। बिध्यादि (बिधि, आशिर्बादे लिङ्) क्रियाय् अन्य, मध्यम पुरूषे 'यु' प्रत्यय ज्वी गथेः—＊'याय्,-याय्यु, 'ब्वन' ब्वन्यु 'ह्लाय्' ह्लाय्यु, भःप्यु, जप्यु इ०।

अथेहे उत्तम पुरूषे 'ए' कारया बिध्यादि 'एं' कारांत ज्वी गथेः— यायें, धायें, ह्लायें, ब्वनें, भःपें, त्वःतें, च्वलें इ०।

३ धातु संग्रहः-

(क) प्यने, ञने, ब्वने, ज्वने, वने, ल्हने, मने, फ्यने, न्यने, ध्यने, च्वने, स्यने, फ्वने, खने, गने, हने, लने, पने, ख्यने, तने, क्यने, त्वने, ह्लुने, बने, सने, कने, झने, थने, दने, क्ष्यने, थ्यने, ।

(ख) खुने, भुने, कुने, मुने, तुने, पुने, थुने, नुने, उने, । पिने, चिने, थिने, निने, सिने, ह्विने, हिने, छिने, तिने, इने, लिने, ।

(ग) च्वले, काले, वाले, साले, माले, हाले, ग्वले, ह्लुले, ह्लले, झाले, नाले, त्यले, स्वले, प्वले, यले, पाले, ।

बिबरणः＊ य् कारयाजक बिकल्पंनं लोपज्वी याय्यु, (यायु) हय्यु (हयु) धाय्यु (धायु) इ०।

(घ) बुले, हुले, सुले, पुले, उले, तुले, कुले, खुले, (प्ये)। हिले, थिले, तिले, ह्निले, सिले, चिले, निले, इले, ।

(ङ) भाःपे, हःपे, ज्वपे, क्षपे, त्वपे, छायपे, जपे, ग्येपे, द्वहलपे, मुःपे। त्वते, सःते, ह्यिते, ।

ड्वन्के-' ड्वँके 'प्यन्के-' प्यँके ' इ०"[प्रेरणार्थकक्रिया]

(च) हये, नये, ल्यये, तये, गये, लये, थये, ल्हाये, न्हाये, न्थये, ग्यये, फ्यये, ख्वये, न्वये, ग्वये, ब्वये, ल्हये, फये, वये, झये, कथे, हये, पये । फये, त्वये, स्वये, ध्वये, श्वये, छ्वये, ।

(छ) धाये, काये, फाये, वाये, झाये । छाये, हाये, दाये, खाये, साये, लाये, चाये, ताये, ।

(ज) ल्हुये, न्हुये, लुये, ड्डये, सुये, दुये । जुये, खुये, छुये, उये, बुये, ड्डये, ह्मये, पुये, चुये, कुये, मुये, मिये, हिये, । थिये, बिये, फिये, पिये, लिये चिये, तिये, छिये, निये, किये, सिये, छिये, इये, जिये, दिये ।

(झ) ग्याये, म्हाये, न्वाये, श्वाये, न्वाये, ल्वाये, स्वाये, ध्वाये, ह्लाये, फ्वाये, छ्याये, ख्वाये, ड्वाये, काये, त्याये, बिज्याये, स्याये, ज्याये, प्याये, श्याये, पाये, ल्हाये, बाये थाये, याये, । न्हाये, न्याये, ताये ।

५ अव्यये

(क) क्रियायोगोः—

(अ) ' कालवाचक ':— उबले, आवले, थउने, नउने, नेनउने, आकिवं, इवं, आः, न्हापः, सुथे, बनि, ह्निने,

चाले, कने, कंस, थपाले, अले थुगु लि, ब्बुचु, नकतिनि, ।

(आ) **'थानबाचक'**:– दुने, पिने, च्वे, क्वे, न्ह्योने, लिउने, अन, थन, गन, गखे, जवे, खबे, थःने, क्वःने, उथाय, जिथाय् , ।

(इ) **'रीतिबाचक'**: मुसुक, पुलुक, सुरुक्क, फुटुक्क, बल्ल, सुटुक्क, अथे, उखतं, गपासकं, वांलाक, मेखतं ।

(ई) **'परिमाणबाचक'**:– उलि, मछि, गुलि, जक, दक्क, फुक्क, ब्वाक्क, भ्वाक्क, सकभनं आपा, ह्ल, ।

(उ) **'स्वीकार निषेधबाचक ?** खः ?, हला ?, अँ ?, हँ ?, है ?, हां ?, न्ह ?, अन्ते ?, ह्ला ?, उजो ?, गे ?, मने ?, ज्यौ ?, हल ?, ।

(ख) **'नामयोगी'**:-- नाप, लिसे, सिनं, पाखे, लिक, जाः ।

(ग) **'संयोजक'**:-- हानं, व, स, कि, बा, धका, अथबा ।

(घ) **बिस्मयादि बोधकः**-- अहा ?, हाहा ?, धंदे ?, अप ?, ये ? अहो ? आइइया ?, छि ?, छिछि ?, गन ? फिक ? उऊ ?, ।

थ्व अव्यय शब्देतं संबंधकारक 'या' यो व्यबहार व गनं गनं अनुस्वारनं प्रयोघजूगथेः—उबलेया दिने, उखुनुया खँ, जवेखवे या चागुलि ।

थउनें, नउने, न्ह्योनें, लिउनें, मुसुकं, व्यःकं, बलि, अनं बल्लं तल्लं ।

अव्यय या शब्दे:-

'व' (शब्दं)उ-(अ)

अके, अकि, उलि, उकि, उथाय्, अन, अनथाय्, उलिचा, उगुलि, उसि, उह्म, उगु, उजोह्म, उजोगु, उजोथाय. उखे,-पाखे, अखेपाखे, उपायगु, उपायधं,-चा, अपाःधि चा. अपायसकं, उपायच्वो उभनं, उख्तं, उबले, अथे ।

'थ्व' (शब्दं)थु-(थ):-

थके, थकि, थुलि. थुकि, थुथाय्, थन, थनथाय्, थुलिचा, थुगुलि, थुसि, थुह्म, थुगु, थजोगु, थुजोथाय्, थुखेपाखे, थखे-पाखे, थुथायगु, थपायधं,-चा थपाःधि,-चा थुपाय सकं, थुपायच्वो, थुभनं, थुख्तं, थुख्नु. थुबले, थथे ।

'गु' (शब्दं) 'ग':-

गके, गुकि, गुलि, गुथाय्, गन, गनथाय्, गुलिचा, गुगुलि, गुसि, गुह्म, गुगु, गुजोह्म, गुजोगु, गुजोथाय्, गुखे पाखे, गखेपाखे, गुपायगु-गुपायधं,-चा, गपाःधि,-चा, गुपायसकं. गुपायच्वो, गुभनं, गुख्तं, गुख्नु गुबले, गथे ।

मे (शब्देनं)- ह्म-गु-ख्तं-खे-बले-थाय्-गुलि-(लि) ।
म्ह्या (शब्देनं)- ह्म-गु- ख्तं-खे-बले-थाय-गुलि-(लि) थे ।
आम (शब्देनं)-ह्म-गु-ख्तं-खे-बले-थाय्-गुलि-(लि) पाःसकं-पा.गु- थे. ।

६ शब्द्रचनाया

भाषा या शब्द रचना या: कृदन्त, (क्रियाय् प्रत्ययज्वीगु) तद्धित, (नाम, सर्बनामे प्रत्ययज्वीगु) समास, शब्द चिधं-कात:गु शब्दत थथे :—

१ (क) कृदन्त शब्दे कर्त्ताबाचक:-

ह्म (म)=या:ह्म (या:म) या:ह्म, स्याह्म इ० ।

क=याक, स्याक. ह्लाक, ब्वंक, इ० ।

पिं (बहुबचने)=या:पिं, याइपिं, स्या:पि, इ० ।

सिं बिशेषणअर्थे) हा:सिं, ख्व:सिं, न:सिं, (गुलु), पुसिं ।

ख्वं (अपाअर्थे) हा:ख्वं, न:ख्वं, न्याख्वं, (पस:ख्वं) इ० ।

आहा (मुख्यअर्थे) (फुक+आहा)=फुकाहा, मुल्याहा, बुनाहा ।

फर= (ग्याये+फर) ग्याफर, इ० ।

(ख) कर्मबाचक:—

च= (ख्यायेगु+च) ख्याच, न्वाच, इ० ।

त= (कुलेगु+त) कुत इ० ।

सि= (थलअर्थे) (हायेगु+सि) हासि, (फ्वयेगु+सि) फ्वसि, (तयगु+सि) तसि, नासि इ० ।

खि= (चियेगु+खि) चिखि, (स्वायेगु+खि) स्वाखि ।

गु= (शब्द शब्दे) याःगु, याःइगु, यायेगु, यानागु इ० ।

सा (नयेगु+सा) नसा, तिसा, नुसा, तुसा इ० ।

कू= (हीकेगु+कू) हीकू, (हेकू) (दायेगु+कू) दाकू इ० ।

पौ (दायेगु+पौ) दापौ, (लायेगु+पौ) लॉय्पौ इ० ।

ब= (भ) (ह्मिनेगु+ब) ह्मिब, (तयेगु+ब) तब (तभ)

(ज्याथायेगु+ब) ज्याब, पुजाभ, लब, कब इ० ।

पा= नपा, दापा, कापा, सुपो, तपा इ० ।

का= (अनेगु+का) अंका, (तियेगु+का) तीका, (मॉय्का) ।

(च्वयागु+का) च्वका, (च्वःयागु+का) च्वका इ० ।

बसा= (दुबेयागु+बसा) दुबसा, (पिनेयागु+बसा) पिबसा

(ग) भाववाचकः—

पु= (नयेगु+पु) नपु, दिपु, ल्वापु, स्वपु, घंपु खँपु, स्वापु ।

सु= (नयेगु+सु) नसु, दासु, कासु, पासु, तासु इ० ।

गूं= (नयेगु गूं) नगूं, ग्यगूं, हिगूं, स्वगूं इ० ।

वह= नयेबह, त्वनेबह, जुयेबह, यायबह इ० ।

भाय्= नयेभाय् त्वनेभाय, जुयेभाय्, स्वेभाय इ० ।

त्वह= स्वाःगुत्वह, भाःगुत्वह, नयेगुत्वह, कायगुत्वह ।

सुला= नसुला, कासुला, (तियेगु+सुल) तिसुला इ० ।

इ (न्ह्योथेने इ, आ, ज्वीगु द्वन्द्वक्रिया) नयेनिये, खुयेखाये,

पाले पिले, हाले हिले, जुये जाये इ० ।

कुं=(ज्वनेगु+कुं) ज्वकुं लुकुं ल्यकुं इ० ।

खँ= [नयेगु+खँ] नखँ [त्वनेगु+ग्वँ] त्वखँ इ० ।

ग्यो= नेग्यो, जूग्यो त्वनेग्यो हेक्साग्यो इ० ।

(घ) कृदन्ते क्रियाबाचकः—

आः=[पुर्बकालिकक्रिया] [नय्+आः] नयाः [जुया,+आः] जुया नयाःवा, जुयाःच्वन, सनाःजुल, धयाःहल इ० ।

यानाच्वन [यानाच्वन] [संयुक्त क्रिया] च्वनच्वन, सनादिल, दनादिसँ, याना विज्याहुं इ० ।

जुजुँ [सातत्यबोधक] यायाँ, नँ नँ, काकाँ स्वस्वँ, तत इ० ।

क, कं,= याक, याकं धायक धायकं, ब्वंक, ब्वंकं; येक, येकं; मयकं, भयकं; सीक, सीकं नेक, नेयकं इ० ।

वँच्वन[सातत्य संयुक्त] जनावँच्वन धयावँच्वन, यानावँज्वी ।

हे [निश्चयअर्थे] याहे याये, यायहेतिनि, यायेहे याये ।

सा [हेतुहेतुमद्भूतकाल] धाःसा, धाइसा धायेसा इ० ।

लि [त्का, त्व लिपायाअर्थं] नयालिवये, धयालियाई इ० ।

मास्ये=[इच्छाअर्थे]नयेमास्येवल,यायेमास्येवइ,यास्ये,धाःस्ये ।

नः [यङन्त वारवार यायेगुअर्थे] ननेनः, यायाॅनः, धर्धानः, जुजूनः स्वस्वेनः, ख्वख्वेनः, गगेन इ० ।

तः[कारण उद्देश्य बोधक] नयेतः, नेतः, यायतः, यायेत इ० ।

नि [भविष्यतभावे] नयेनि, यायेनि, यानानि, याइनि ।

तु [बार बार यायेगु अर्थे] नतुनल, यातुयात, सतुसन।

लि, लिं [उकार शब्दया लिपा 'सप्तमी, तृतीया' ज्वीगु] नयेगु 'लि,' नयेगु 'ल' च्वनेगु ल, च्वनिगुलिं, थुलि, [लिं] उलि [लि] यायगुलि [लि]

व, वं [ननानंअर्थे] धायव-[धायवं नल] स्वेव-स्वेवह्निल कायवं-[कायवं ख्वल] इ० ।

माः [आवस्यकअर्थे] यायेमाः, नयेमाः, वनेमाः इ० ।

माँ [प्रार्थणाअर्थ] यायेमाँ नयेमाँ वनेमाँ इ० ।

(२) (क) तद्धित शब्दे कर्त्ताबचक :-

चुलु=खिचुलु, इ० ।

सुलु=न्हिसुलु इ० ।

मुलु=खिमुलु च्वमुलु ।

कुलुगुलु=गजिगुलु, थ्वगुलु, अपला-गुलु छेँकुलु ई० ।

नःगुलु खँगुलु, बझांगुलु इ० ।

सु= मचासु, बुरासु, ल्यास्येसु, गामोसु, ग्वाज्यसु ।

थु= [थुवा अर्थे] सांथु, हेंथु, मेथु, छेथु, बुँथु, इ० ।

पू [मुख्यअर्थे] सापू, मेपू, हेंपू, इ० ।

मू [मुख्यअर्थे] 'धमंयामू' धमू, 'हायेगुयामू,' हामू, 'तयेगुयामू' तःमू, 'अनेगुयामू अँमू इ० ।

ज्जु= [उत्तमनामे] गुरुज्जु, जुज्जु, जोशोज्जु मैज्जु, बाज्जु, ताःज्जु, पाज्जु, भाज्जु, पाँज्जु इ० ।

चा= [विधि; विधंगु, कह्यंगु अर्थे] मचाचा, मौंचा, हाराँचा, सुखचा, अपाँय्ःधिचा, उलिचा, जासिचा, खाचा घांचा, प्यँचा, चिधिचा, तःधिचा, भतिचा, लुचा, इ० ।

वाल=झवाल, अँवाः, न्वँवाः, पिवाः, थुवाः, घःवा, जुवाः, आवाः, ठुवाः, नेवाः इ० ।

सिं=(मुख्यअर्थे) हाकुसिं, ताकसिं, हासिं, गुनसिं, पुनसिं,
सि=(फल) तुयुसि (तुसि) खायुसि; चाकुसि, जासि, इ०
काली=तँकाली, कंकालि (कंकाली) इ० ।

(ख) तद्धिते भाववाचकः—

स्ये=ह्याउंस्ये, वाउंस्ये, तुयुस्ये, हाकुस्ये, बाँलास्ये ।
क=ह्याउंक, वाउंक, तुयुक, हाकुक, बांलाक,
ये=ह्याउंये, वाउंये, तुयुये, हाकुये, वांलाये ।
ए=ह्याउं (ह्यं) वाउं (वें) तुयु (त्वें) इ० ।
ऊं= (बणं) ह्याउं,-उँ,-ला ?, वाउं,-उं,-ला; तुयु-उं-ला ? ई० ।

पह=बुरा-पह, मचापह, अस्यपह, लुचापह ,मुखंपह ।
पाना=बुरापाना, मचापाना, मुखंपाना, ल्यास्येपाना इ० ।
कुरा= आसाकुरा, मतिकुरा, मायाकुरा इ० ।
कुति=आसाकुति, मतिकुति, मायाकुति इ० ।

पँ=द्याँपँ, स्याँपँ, ह्रपँ तपँ, थापँ, गुरुपँ इ०।

खू=(लायाखू) लाखू, (हियाखू) हिखू, बुखू।

ला=क्वे-क्वेला, क-कला, थला कला इ०।

गल=(द्याया+गल) द्योगल, नउगल, हेगः, तुंगः इ०।

सल=(थाय) (ज्याया+सल) ज्यासल, पाटसल, पसल।

(ग) तद्धिते गुण वाचकः

आलु=दयालु, विषालु, श्रद्धालु इ०।

इयार=(चित्त+इयार) चितियार गुठियार, होशियार

ई=(निवासी अर्थे) (नेपाल+ई) नेपाली, जापानी, इ०।

इ=(निबासीयाह्य) (यल+इ) यले, ख्वपे, ब्वेरे पर्वत्ये

मी=(याह्म अर्थे) ञँमी, बुगमी, फँपिमी, सकमी इ०।

ई=(गुन+ई) गुनी, खानी, धनी, नामी, इलमी।

कःमी=(ज्यायाकह्म अर्थे) लुँकःमी, दँकःमी, सिंकःमी,
लहोंकःमी, मरिकःमी, बज्रकःमी, ज्यामी लँमी।

ए=(अनादरे) स्वाथ्या-स्वाथे प्वात्या-प्वाते,
ग्वाथ्या-ग्वाथे, ख्वात्या-ख्वाते, काथ्या-काथे, धुव्या-धुवे,
बेश्या-बेशे मस्यी-मस, लुकुज्या-लुकुजे, धंन्या धंन्ने,।
तमो-तमा, गामो-गामा, पायो-पाया, हॉमो-हॉमा,
ह्वाज्य-ह्वाजे, ग्वाय्-ग्वाजे, पाख्य-पाखे आय्य-आये,
अस्य-असे, बाम्या-बामते, तिक्य-तिके,
अव्य-अवे, स्यास्य-स्यासे,

(३) (क) समासे:—

अव्ययी भावः—ह्निथं-(दिनप्रति) ह्निछि, नःकथं, माथँ, नकं, देसि,

तत्पुरुष.-बुंज्या-(बुँयाज्या) दांल्या-(दांयाल्या) मरिप्व (मरियाप्व), छेखँ (छेयाखँ), सिमाह, सिमाकवे, चाभेगः लॅप्व, तॅप्व, द्यास्वाँ, गःक्व, धप्व, लुँमाह, लुँत्या, नत्या, ह्मःत्या, मोफुति, तुनिफूति, सूतिलः, सितिलः, फ्वँमे।

कर्मधारयः— सुयुसॅ (सुयुगुसॅ), चाकुमरि (चाकुगु मरि) खायुसि (खायुगुसि), मुखुस्वाँ, सुखुकँ, स्येकुंख्वा, ह्याउंख्वा।

द्विगुः ख्वीसः (ख्वीगुसः), स्वख्वः— (स्वँगुख्व), खुकूं (खुगुकू), न्हेपला (न्हेगुपला), प्यपा तुटि।

द्वन्द्वः—न्हापा लिपा (न्हापा व लिपा), धग्वचतं (धग्वचतं) जाकँ, स्यू कँ, ल्वसा-घासा, धउबजि, तताकेहँ, ख्वामां

बहुव्रीहिः—सिख्वा, ख्वँख्वा, किसिकि. दुकूँपा, कूँपा, तुःप्वाह्युट (बाँखाह्म), तःगःछ्यों (तः धँपि)।

इति (थुलिं)

न्ह्यने दथ्वी न्हस्व इ उ दुगु शब्द

निनाः सिंबसि, थिकु आदिवा बिखू हिंन्दू
मिनाः लिउ छिपा; सिलपाः ह्लिचा किजा
मिखा सिमि भिंचा लिक ह्लिग तित
इता लिसः मिसा धिके हिसि पिला
निसला दिपु पिचा पिलाक दिप जिमले
भिंपु न्हिने चिलँ सिमा पिने किमना
त लिउने रिति न्हिलि तिथि तिनि
चिचि दिप छि दिशा ान सिलि
पि तिकमा झि (झिछ) छिम्बा दिल्ला तिम्बा
चिल्ला किप्यें सिल्ला इचा खिति किचः पिचः।

मुस्या कुलि खुसि फुक्क पुलि मुगजि तुंग
ङसु नुगः तुतु ह्मुकं लुखा कुकु सुका
दुप्व मुसु मुजा लुडामा सुसु कुले दुगः
गुनकेरा दुकु हुखा फुलुक पुलु फुंगा छुकि
उड़ः पुंगा गुई ह्मुङः कुसुँ खु तुना
गुँला गुँ सुपाय् उगः मुगः चुपि गुठि हुँकन दुने
ङबले नउने कुमिचा सुथे खुसु पुलि दुगु सुमे दुचू।

तिइतु सियुक सिसःसिमां किसिकिं सितिलः
चिकिंधि चिरिंखा तिनिख्वा चिमिसँ सतिबेसि
खिमिला मिलिमचा तिमिला तिसिपु

मुखु स्वाँ फुसुङ कुमुकु दं दुकुलु छुचुन भुतुमले पुलुक

तुलुचा फुट्टक सुकुभट्ठ पुट्टक फुतिफुतिकेरा, ह्मुट्ठुसि तुनिफुति लुकुह्मो फुति फुतिबा झुम्क सुसिफुतिवा चुलुक सुरुक उखुनु थउसि थुखुनु।

(२) थ्यने दीर्घ ई ऊ दुगुशब्द:-

ईंचा ह्मीग स्वी भू झूल सूमल्ये सूमिचा बीबः तीमा पी न्हू कूछि कू त्वःकू सूपोझंगः पीट कीगः स्वी पू तूल कूंनवः तना नीमी धोके थींला ऊठ कूई टूमिचा दीबा हीस्ये मी टूंगः ईका पीस्ये ली नीं (जगया व ख्या लाकि ! नी) ख्वीचा (दंचा) खीं (थायेगु बाजं) धीं (लंयाधीह्लने)

(३) संधि* (स्वाकज्यागु) शब्द:-

(न+ए) ने, (न+इ)=ने, (न+इ)=नै, (वि+इ)=बी, पी,।
(आलु+इ)=आल्वी, पुद्वी, ह्मुद्वी, (बुद्ध+एत)=बुद्धैत, रामैत,।

(थाय्+के) थाके, (ह्लिल+के) ह्लीके, (ख्वन+के) ख्वँके, (तुल्+के)त्वीके।

(खियागुप्वा)=ख्याँप्वा, (सियागु बांज)=स्याबजि,।
(पालिक्कयालाकाँ)=कपालाकाँ, (थ्यायेगुसफू)=थ्यासफू, (भट्टुदुगुनकि)=भट्टुनकि, (तुलिगुकि)=तुल्कि, (पूजायाये)=पूज्याये, (भागियाये)=भाग्याये, (अनियाये) =अन्याये,

---

*अनित्य संधि मखुगुसां थुकथं अपालं व्यवहार जू।

(बुगुबाहा)=बूबाहा, (खँयाबछि)=बाखँ, (मुगुलंपु)मुळपुं,
(छुसियागु)=छ्वस्या, (छुस्या); (तियाति कःयाकः)=
तितिकःकः,।

(धयागु)=धैगु, (सुयागु)=स्वीगु, (सयागु)=सिगु,
(थुयाकयागुया बाः)=थक्बाः, इ०।

ल्वगु शब्द धात्वो संज्ञाय् अनेक अर्थ ज्वीगु शब्दः—

क्रियाय्

लि= 'खचं-लि-छाले,' बुँ-लि-फ्नाये, दाँ-लि-काये, दुति-
लि-चाये, मिसा-लि-गने, छसि-लि-चिले, जिंज्याय्
लि-फिये, का-लि-तुले, न्ह्यागुलिनं-लि-स्वये, छुँ-लिल्हाये
भ्वे-लि-ल्हायेमाहँ, पुंगाय्लि-धने, थऊं-लिबाय्धुंकल
ल्वेचेम्हुटु लि ह्मालेमाः, लि-ज्वयेधुंकल, इ०।

संज्ञाय्

लिक, लिसः, लिछ्यों, लिखःबल, लिउनेच्वं, लि—पा
लिथु, लि-कथं, लिबाँमरूह्म मिसा, इ०। (थुलिछगुजक
केनागुजुल)

थ्व सफू दइगु थाय—

१ आदि बज्राचार्य्य नागबहाल,
ल. पु. नेपाल.

२ धर्मोदय कार्यालय,
कालिम्पोंग.

३ मानदास चित्तधर असन,
का. पु. नेपाल.

४ भक्तबहादुर बुक्सेलर.
भोटाहिटी.